

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111.07(73)-31

ТИПОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ Й НАЦІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ АВТОБІОГРАФІЧНОГО КОНТЕКСТУ, СОЦІАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ Й ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОЕТИКИ У ПРОЗІ ЕДІТ ВОРТОН ТА ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Христина Білинська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000
khrystyna.bilynska@lnu.edu.ua*

У статті проаналізовано типологічні збіги та відмінності автобіографічного контексту, соціальної проблематики й особливостей поетики в прозі Е. Вортон (1862–1937) та О. Пчілки (1849–1930). Застосовано культурно-історичний, порівняльно-історичний, порівняльно-типологічний та біографічний методи. На основі зіставного аналізу особливостей способу художнього зображення дійсності в прозі двох видатних представниць американської та української літератур простежено специфіку світового літературного процесу кінця XIX – початку XX ст. Доведено, що обидві письменниці звертаються до поширеної на той час проблеми занепаду родової знаті, інтернаціональної теми, порушують проблеми безправного становища жінки під тиском застарілих умовностей і стереотипів, а також протистояння індивіда та соціального середовища. З'ясовано, що на відміну від аналізованих творів Е. Вортон, які є аполітичними, прозі О. Пчілки властива політизованість. Оцінено вплив натуралістичних ідей на прозу авторок. Виявлено, що їхнім творчим методам властиві окремі ознаки модерністського письма.

Ключові слова: порівняльне літературознавство (компаративістика), типологічні збіги, тематика, проблематика, реалізм, натуралізм, модернізм.

Вступ. Унаслідок ідеологічної заангажованості радянського літературознавства сучасна українська наука про красне письменство, на жаль, до сьогодні містить величезну кількість лакун, як стосовно системного вивчення світового літературного процесу загалом, так і стосовно місця української літератури в ньому. Серед таких прогалин опинилися й багатогранні типологічні відношення між українською літературою й національними літературами народів світу.

Серед маловідомих імен зарубіжного письменства, чия творчість через свої особливості може стати плідним компарандумом для зіставного аналізу специфіки творчості українських авторів кінця XIX – початку XX ст., опинилася й американка Едіт Вортон (1862–1937) – перша в історії в США жінка-лауреат Пулітцерівської премії (1921), почесна докторка Єльського університету (1923), триразова номінантка Нобелівської премії (1927–1928, 1930). Хоча її поліжанрова та багатоманітна проза стало залишається об’єктом дослідження англомовних учених (зокрема, М. Белл [24], Дж. Бір [23], Н. Волкер [32], Г. Лі [28], Д. Кемпбелл [26], Б. Невіуса [29], Л. Рубіна [30], Дж. Флайсснер [27]), в Україні творчість письменниці представлена фрагментарно. Читачі мають змогу прочитати українською лише один роман авторки – “The Age of Innocence” – у двох перекладах: В. Верховеня [5] та Г. Гнедкової [6], а також окремі оповідання, як ось “The Roman Fever” у перекладі О. Артамонова [7] та “His Father’s Son” у перекладі Х. Білінської [8].

Недостатня увага українського літературознавства в радянський та пострадянський періоди до творчості визнаного класика американської літератури, авторки, яка відігравала значну роль в американо-європейському літературному процесі, перестає дивувати, якщо взяти до уваги те, що внаслідок радянської цензури навіть чільні імена української літератури (приміром, І. Багряний, У. Самчук, Н. Королева, О. Теліга, Є. Маланюк, В. Барка та багато інших) лише відносно недавно повернулися до вітчизняного літературознавчого дискурсу. Серед таких імен опинилося й ім’я Олени Пчілки (1849–1930). І хоча з відновленням незалежності України дослідники почали активніше вивчати різні аспекти життєвої та творчої біографії мисткині (варто згадати праці І. Денисюка [11], Р. Яловеги [20], С. Семенко та В. Решти [17]), в уяві пересічного українського читача вона залишається насамперед матір’ю Лесі Українки, а також головно дитячою письменницею. Навіть за життя всі так звані дорослі твори О. Пчілки друкувалися зазвичай у періодиці, стосовно чого авторка сама іронізує в автобіографії: “Твори мої виходили дуже давно, у крамницях нема їх зовсім, у книгозбірнях – теж нема, бо виходили вони уперше в часописі заграничній, галицькій (в “Зорі” львівській), що мало хто її й бачив (у 1880-х роках), а тепер ще менше можна її спіткати” [15, с. 273]. Автобіографія української письменниці також піддавалася цензурі Червоного терору. Теофан Черкаський, який записував автобіографію О. Пчілки з її слів, був розстріляний більшовиками у 1938 р.

Зазначимо, що прохолодне ставлення з боку радянських літературознавців до цих двох абсолютно незнайомих між собою літераторок, можна пояснити у схожий спосіб. У долі письменниць простежується чимало біографічних паралелей, у їхніх творах є типологічні збіги. Обидві мисткині походили з давніх аристократичних родин, а тому нерідко описували будні дворянства, що вибивалося з канви соціалістичного реалізму, спрямованого на пафосне вихваляння комуністичного устрою та пролетарських псевдодосягнень. Твори О. Пчілки ще й мали яскраве націоналістичне забарвлення. Ми ж у пропонованій розвідці спробуємо зіставити особливості творчих методів цих двох “grande dames” власних літератур, адже зіставлення особливостей творчості першорядних імен національних літератур сприятиме глибинному пізнанню як їхніх самотутніх національних рис, так і закономірностей світового літературного процесу загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сьогоднішній час глобалізації порівняльне літературознавство є однією з найперспективніших галузей науки про красне письменство. В епоху політичної, економічної та інтелектуальної стандартизації, нівелювання етнічних особливостей надважливим аспектом стає збереження відчуття культурної своєрідності. Зіставлення ж еволюційних тенденцій національних літератур дає змогу отримати повнішу картину світового літературного процесу, водночас не оминаючи увагою взаємин внутрішньолітературних, адже без порівняльного висвітлення процесів і явищ національної літератури неможливо ґрунтовно дослідити ні її власну історію, ні еволюцію світового письменства.

Українські літературознавці віддавна вдавалися до компаративістичних студій, хоча й з різною ефективністю на різних історичних етапах. Важливий вплив на розвиток сучасного українського порівняльного літературознавства справили праці І. Франка. У статті “Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах” автор дає відповідь на надважливе (особливо для постколоніального літературознавства) питання: чи заперечує світова література національні літератури, уніфікуючи їх і поглинаючи кращі їхні зразки? Ось як український дослідник трактує зазначену проблему: “Кожний чільний сучасний писатель – чи він слов’янин, чи німець, чи француз, чи скандінавець, – являється неначе дерево, що своїм корінням впирається якмога глибше і міцніше в свій рідний національний ґрунт, намагається ввіссати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних і моральних змагань. Тільки той писатель може нині мати якесь значення, хто має і вміє цілій освіченій людськості сказати якесь своє слово в тих великих питаннях, що ворущають її душею, та zarazом сказати те слово в такій формі, яка б найбільше відповідала його національній вдачі. І тільки такий писатель буде рівночасно зрозумілий і цікавий не тільки для своїх найближчих земляків, але й для цілого цивілізованого світу, бо всі знайдуть у його творах, хоч і яка була би незвичайна та оригінально-національна їх форма (візьмемо для приміру твори нашого Шевченка, англічанина Діккенса, американця Марка Твена, мадяра Міксата або чорногорця Йововича), ті самі чуття, сумніви, страждання, симпатії та антипатії, що становлять суть душі сучасного освіченого чоловіка” [18, с. 34–35]. Тобто, за І. Франком, універсальність світового літературного процесу аж ніяк не є безнаціональною, а навпаки виражається крізь національні образи. Важливо підняти ці національні особливості до рівня загальнолюдських ідей.

Вочевидь, прихильники русифікації добре усвідомлювали важливість компаративістичних студій для кращого осмислення питомих властивостей національної літератури, а тому в радянський період розвиток порівняльного літературознавства тривалий час ускладнювався. Як зазначають В. Будний та М. Ільницький, “у радянському літературознавстві 1930-х років компаративізм був офіційно засуджений, його не визнавали науковою дисципліною і вважали “лженаукою”. Таке ставлення до галузі тривало до середини 1950-х років, тобто до “хрущовської відлиги” <...> Основна причина полягала в намаганні відгородити українську літературу від світового літературного процесу” [2, с. 46]. Втім, попри ідеологізацію, здобутки в цій галузі серед

українських літературознавців все ж були. Варто, зокрема, згадати праці О. Білецького [1], Г. Вервеса [3], Д. Наливайка [14].

Переосмисливши ідеї Д. Наливайка, літературознавці В. Будний та М. Ільницький вважали, що, окрім усталених проблем літературних зв'язків та впливів, аналогій і розбіжностей у галузі тематики й проблематики, типології літературних напрямів і жанрів, національного й інтернаціонального, сучасне порівняльне літературознавство варто доповнити відносно новими компаративістичними галузями, зокрема, постколоніальними студіями та імагологією [2, с. 11].

В умовах глобалізації тенденція до осмислення культурного контексту з позиції іншого, не лише західноєвропейського чи американського досвіду є, безумовно, своєчасною. Такий підхід сприяє розміщенню на глобальній мапі всіх культур, без огляду на те, чи їхні еліти мають достатньо політичної ваги на міжнародній арені, а також забезпечує зміщення фокуса дослідження з імперських літературознавчих дискурсів (британського, португальського, американського тощо) на так звані периферійні постколоніальні культури (азійські, африканські, латиноамериканські, пострадянські), водночас пропонуючи інший погляд і на культуру Заходу. Із середини ХХ ст. і до сьогодні увагу дослідників привертають культурні здобутки народів, які раніше перебували під гнітом колонізаторів, зокрема постколоніальна література. За В. Будним та М. Ільницьким, “постколоніальна література — це широкий спектр різностильових явищ, які привернули увагу публіки й критики новим трактуванням філософських, політичних, етичних засад сучасної цивілізації крізь призму історичного досвіду тих етнокультур, які досі були відсунуті на периферію як підпорядковані, маргінальні, дискриміновані” [2, с. 322]. Вчені виділяють такі примітні ознаки постколоніальної літератури, як специфічна політизованість, децентрування, відхід від стандартів європейського й американського модернізму, самотній психологізм, адже душі персонажів стають полем зіткнення відмінних культурних орієнтацій і зазнають травм, спричинених комплексом національної неповноцінності [2, с. 323].

Розроблений аналітичний потенціал постколоніальної теорії є перспективним для вивчення літератури пострадянських країн. Т. Гундорова обґрунтовує необхідність введення української літератури в контекст постколоніальних студій, використовуючи оптику постколоніальних досліджень як для аналізу творчості постмодерністських авторів (О. Забужко, М. Матіос), так і для осмислення творчості класиків, зокрема, поезії Т. Шевченка [10]. Постколоніальний аналіз художніх творів української літератури як частини східноєвропейських студій, на думку Т. Гундорової, повинен передбачати дослідження трансгенераційних аспектів людського буття та студії травми, адже “постколоніальна чуттєвість на посттоталітарному просторі імпліцитно відображає боротьбу імперського та колоніального мислення. Саме тому введення української літератури в контекст постколоніальної критики є одним з актуальних напрямів сучасних культурних студій в Україні” [10, с. 30]. У пропонованому ж дослідженні в цьому контексті розглядатимуться особливості художнього світобачення О. Пчілки як представниці дворянства колонізованого народу. Авторка вдається до аналізу специфіки виховання персонажів, описуючи вплив зрусифікованих батьків на дітей (“Товаришки”), що ускладнює процес національного самоусвідомлення, а також показує, як політика

зросійщення руйнує приватний світ українців, змушуючи їх стикатися з непомітними травмами щоденного життя (“Півтора оселедця”).

Вагоме місце в процесі національної самоідентифікації та визначення власного цивілізаційного образу “Ми” належить розмежуванню світу на внутрішній (“Свій”) та зовнішній (“Чужий”). За допомогою методу “іншування” “Чужого” індивід відмежовує власну національну культуру від культури інших народів, що сприяє формуванню його культурного самоусвідомлення. Важливість імагології – “розгалуженої системи споріднених дисциплін, що вивчають історичні, культурологічні, соціологічні, психологічні, політологічні аспекти тих образів, за посередництва яких учасники спілкування уявляють самі себе і партнера” [2, с. 349] – якраз і полягає в тому, щоб через осмислення образів чужих спільнот, визначити власний цивілізаційний образ “Ми”.

З другої половини 1960-х і до початку 2000-х років в українському літературознавстві проблематику імагології розробляв Д. Наливайко. Вчений зазначає: “У творенні етнокультурних і національних образів інших народів значна роль належить особистостям – письменникам, вченим-гуманітаріям, мандрівникам, публіцистам та ін., проте вони будуються із позаіндивідуальних елементів. Їхня структура складна. Вони вбирають дійсні знання і пересуди, реальність і міфи <...> поезію і правду про інші народи, а співвідношення всіх цих елементів може в них бути зовсім різним. Хоч ці образи виявляють неабияку тривкість, <...> вони не лишаються незмінними й <...> еволюціонують під дією чинників, пов’язаних як зі змінами, що відбуваються в об’єктах рецепції, так і зі змінами в її суб’єктах” [13, с. 96].

З огляду на те, що поняття імагології може трактуватися як у суто літературознавчому розумінні (як теорія літературного образу), так і в дуже широкому значенні (соціологічному, культурологічному, політологічному тощо), В. Будний та М. Ільницький пропонують увести в дискурс порівняльного літературознавства термін “літературна етноімагологія”, який би позначав “галузь літературної компаративістики, що вивчає літературне зображення інших народів” [2, с. 352]. Предметом такої компаративної галузі, на їхній погляд, є літературний етнообраз, тобто “літературний образ, що конструює не лише індивідуальні риси, а й етнічну (національну) ідентичність зображуваних персонажів, краєвидів чи історичної минувшини, подаючи певні їхні ознаки як “типові” для відповідної країни, “характерні” для цілого народу” [2, с. 352].

“Іншування Чужого / Іншого” є питомим елементом творчих методів як Е. Вортон, так і О. Пчілки, адже обидві мисткині вдаються до розкриття інтернаціональної теми, про що докладніше йтиметься згодом. Е. Вортон протиставляє американську та європейську дійсність. О. Пчілка порівнює українську реальність у контексті перебування під російським та австро-угорським пануванням. У художній світомоделі американської авторки “Чуже / Інше” ідеалізується, показується як зразок для розвитку американської культури. У художньому світосприйнятті О. Пчілки все російське несе в собі навантаження загрозливої інакшості, а австрійське — більш сприятливе для розвитку українства.

Аналіз типологічних збігів та відмінностей у творчості письменників різних народів неможливий без комплексного розуміння типологічних паралелей у розвитку національних літератур, а тому дослідження усталених проблем літературних

зв'язків та впливів залишаються актуальними. З другої половини XX ст. до першої половини XXI ст. компаративістичні студії активно розвиваються в межах вітчизняного літературознавства. Наприклад, Н. Яцків вивчає різні аспекти типологічних відношень між українською та французькою літературою ([21–22]). Н. Косило досліджує проблеми типологій англійського та українського натуралізму [12]. У контексті пропонованого дослідження особливо вагомими є наукові висновки Р. Голода. Зіставляючи особливості еволюції натуралізму в різних країнах, учений підсумовує: в розвитку американської та української літератур простежуються типологічні паралелі з огляду на те, що впровадження “натуралістичного експерименту” [9, с. 54] в обох країнах відбувалося не еволюційно, як, наприклад, у Великій Британії чи Франції, а радше нагадувало “революційний стрибок” [9, с. 54]. За відсутності тривалої реалістичної традиції, натуралістичні ідеї лягли не стільки на реалістичну, скільки на романтичну основу. Дослідник вважає за доцільне погодитися з тим, що Україну та США можна вважати “країнами запізненого розвитку реалізму” [9, с. 54]. Типологічні паралелі в процесі становлення американського та українського літературних процесів надають додатковий контекст до розуміння наявності типологічних збігів у способах зображення дійсності, властивих Е. Вортон та О. Пчілці як знаковим представницям порівнюваних національних літератур.

Отже, **мета** дослідження – зіставити специфіку автобіографічного контексту, соціальної проблематики та поезики в прозовому доробку Едіт Вортон та Олени Пчілки, чия життєва й творча біографія припадає на ту саму історичну епоху на зламі XIX і XX століть. Це дасть змогу не лише глибше осягнути питомі властивості тогочасної американської та української літератур крізь призму вивчення творчості їхніх першорядних представниць, а й ґрунтовніше простежити зміни в тодішньому світовому літературному процесі.

Для досягнення зазначеної мети було сформульовано такі **завдання**:

- 1) на основі мемуарного доробку простежити біографічні паралелі в долі письменниць-дворянок та особливості формування їхніх естетичних свідомостей;
- 2) проаналізувати специфіку тематики й проблематики в прозових творах мисткинь;
- 3) порівняти поетикальні властивості їхніх художніх світів.

Методологія дослідження. Для досягнення зазначених завдань використовувалися такі методи: літературознавчого дослідження: культурно-історичний, порівняльно-історичний, порівняльно-типологічний, біографічний. Культурно-історичний метод сприяв розгляду творчості Е. Вортон та О. Пчілки в культурному контексті кінця XIX – початку XX ст., порівняльно-історичний – уможливив окреслення конкретно-історичних умов виникнення та існування різних літературних феноменів у межах аналізованих національних літератур. Порівняльно-типологічний метод застосовано при виявленні типологічних збігів та відмінностей між творчими методами письменниць, а біографічний – при аналізі зв'язку між художніми творами авторок та їхніх біографій.

Результати дослідження та їхнє обґрунтування. Хоча Е. Вортон та О. Пчілка не були знайомими особисто, а їхній доробок належить до різних національних літератур, неможливо не помітити певні типологічні збіги в їхньому способі зображення дійсності, що частково зумовлено біографічними паралелями в долі мисткинь. Обидві письменниці

належали до родової аристократії. Е. Вортон (дівоче прізвище Джонс) походила із впливової нью-йоркської родини. В автобіографії “Погляд назад” (“A Backward Glance”) письменниця наводить свій родовід і з теплом описує дитячі роки: подорожі з батьками по Європі, уроки танців, вивчення іноземних мов (французької, німецької, італійської), читання й розваги. О. Пчілка також починає автобіографію з опису свого родоводу: “В сім’ї нашої держави переказ, що давній Драгоманов, чи Драгоман був заволока з Греччини, служив ще за Гетьманщини, при Богданові Хмельницькому. Можливо <...>, назва Драгоман означає — перекладач <...> Назва службова могла стати іменем родовим для нащадків такого Драгомана (чи вже “Драгоманова”, коли, за панування вже московського, стали й на Україні вживати московське закінчення прізвищ на -ов)” [15, с. 273]. Надалі письменниця схоже до Е. Вортона описує безтурботні дитячі будні, початкову освіту під керівництвом батька. Дуже схожою в обох авторок є розповідь про перші, ще дитячі літературні спроби й ставлення до них матерів. Ось як свою першу спробу ознайомити матір з уривком роману в одинадцятилітньому віці описує Е. Вортон: її твір починався словами “Як у Вас справи, місіс Браун?” — сказала місіс Томпкінс. — “Якби я тільки знала, що Ви зайдете, то неодмінно прибрала б вітальню” (пер. — Х.Б.) [33]. Реакція матері на захоплення дочки була негативною. Вона холодно відповіла: “У вітальнях завжди прибрано” [33], чим на довго знеохотила Е. Вортон писати прозу. Дещо схоже бачимо й в автобіографії О. Пчілки. Авторка переписала вірш із батькової бібліотеки власним почерком і підписала його “Оля Драгоманова”. Тато сміявся з доньчиної вигадки, “а мамі ця розмова не сподобалася. Вона, мабуть, гадала, що така розмова не педагогічна, — і мама стала казати: — От вигадала!... Тільки збавляеш гарну бумагу!... Потім уже до тата додала: — Нащо їй таке говорити? Забере собі щось у голову, буде собі ввображати!” [15, с. 300].

Щоправда, на відміну від американки Е. Вортона, у мемуарах О. Пчілки одним із центральних є питання національного самоусвідомлення, таке актуальне для представників поневоленого народу. Звертається авторка й до проблем суспільного вжитку української мови: “<...> при гостях <...> треба було говорити по-московському, хоч би й з дітьми. <...> ті Гриші та Анюти не вміли говорити по-моєму, то їм же трудно <...> то як же можна “стіснати” їх! <...> Так починалося з літ малих, так ведеться і далі — і, наостак, мова українська зостається з тією “делікатністю” — на боці, а згодом зовсім з ужитку виходить” [15, с. 295–296].

Окрім літератури, обидві мисткині мали широке коло професійних інтересів. Е. Вортон вивчала архітектуру та дизайн, писала розвідки в цих галузях (“The Decoration of Houses”, 1897; “Italian Villas and Their Gardens”, 1904; “Italian Backgrounds”, 1905). О. Пчілка професійно цікавилася етнографією й опублікувала кілька наукових робіт (“Український орнамент”, 1876; “Вислід про коляди Волині”). Е. Вортон брала активну участь у громадському житті. Під час Першої світової війни письменниця працювала журналісткою, описувала в численних статтях власні поїздки на лінію фронту. За допомоги біженцям була нагороджена французькою владою Орденом Почесного легіону (1916). О. Пчілка також виявляла активну громадянську позицію, відкривала бібліотеки, жертвувала кошти на розвиток українських видань, була членкинею делегації до прем’єра Вітте з вимогою скасувати заборону на публічне використання української

мови. Проте, що стосується ставлення письменниць до нового на той час феміністичного руху, їхні погляди кардинально різняться. В автобіографії “Погляд назад” Е. Вортон зазначає: “Рух за жіночу емансипацію зародився в часи моєї молодості, тож я могла простежити весь його перебіг й оцінити отримані результати. І ось тепер, коли я стара, мені, як ніколи, сумно за втраченим мистецтвом вести домашнє господарство” [33]. О. Пчілка ж була активною членкинею українського феміністичного руху, спілкувалася з С. Окуневською та Н. Кобринською, власним коштом покрила половину витрат, пов’язаних з виданням першого українського феміністичного альманаху “Перший вінок” (1887).

Спільною рисою у творчості обох мисткинь-дворянок є тема занепаду родової знаті наприкінці XIX – початку XX ст. Зображення соціальних процесів, пов’язаних з розвитком капіталістичних відносин, відмирання старосвітських звичаїв і традицій, вихід на перший план нових акторів громадського життя проходить червоною ниткою як крізь творчість американки Е. Вортон (“The House of Mirth”, “The Age of Innocence”, “The Custom of the Country”, “Twilight Sleep”), так і українки О. Пчілки (“Товаришки”, “Артишоки”, “Збентежена вечеря”). Щоправда, розглядаються ці питання під різним кутом. Вихід нуворишів на перший план суспільних відносин є болючим для нью-йоркської аристократки Е. Вортон, адже знаменує те, що “компактний світ [її] молодості відійшов у небуття” [33]. Авторка роздумує над тим, що стало причиною занепаду її класу, чому він виявився беззахисним перед винахідливістю капіталістів. В останній главі роману “Епоха невинності” устами наратора письменниця з жалем спостерігає за тим, як клас, до якого вона й сама належала, поступається місцем більш прогресивним нуворишам: “Врешті-решт, у старих звичаях було й дещо гарне” [5, с. 383], пише вона. О. Пчілка ж звертається до проблем аристократії поневоленого народу, для якого надважливим є не стільки збереження свого статусу й накопичення матеріальних благ, скільки збереження самототожності, відчуття власного Я в умовах русифікації. Ось як представниця зросійщеного роду Раїса Павлівна з повісті “Товаришки” висловлюється про свою приналежність до українців: “кожен індивід з того народу, по-моєму, може не більше викликати інтересу, як інша ростина! Живе чисто рости́нним життям! <...> Подивіться он на того хлопчика й дівчинку, що лежать там на верху воза: чим вони одмінні од тих же снопів? <...> Або сей господар <...> у найліпшій разі може бути порівняний з своїм волом: одні процеси життя – і фізичного, і інтелектуального!” [16, с. 61]. Українофобській позиції Раїси протиставляються проукраїнські погляди головної героїні повісті Люби, яка з розвитком подій усвідомлює власну національну ідентичність.

Слідом за американським прозаїком і своїм близьким другом Г. Джеймсом Е. Вортон вдається до розкриття так званої інтернаціональної теми, по-своєму розвиваючи й переосмислюючи її. Зокрема, у романі “Епоха невинності” на прикладі трагічної життєвої історії європейзованої графині Еллен Оленської письменниця протиставляє прогресивні європейські цінності – право жінки на освіту (хай і домашню) та розлучення, відкритість світських кіл перед представниками богемі й наукового товариства – та надміру консервативні американські, які, власне, й перешкоджають американським аристократам ефективно пристосовуватися до вимог нової епохи. У творчості О. Пчілки

зазначена тема також присутня. Щоправда, їй притаманна специфічна політизованість. Приміром, у повісті “Товаришки”, у якій ідеться про навчання українських студентів і студенток у Європі, авторка протиставляє ставлення двох імперій – Російської та Австро-Угорської – до проблем поневолених ними народів. У Російській імперії все українське суворо переслідується і засуджується, сприймається як щось нижче порівняно з “великоросійським”, через що українське панство соромиться свого походження, тоді як в Австро-Угорщині українці мають значно більше можливостей для розвитку своєї культури й національної самототожності. Звернемо увагу на епізод у XVI розділі, в якому Люба, сидючи у віденській кав’ярні, вперше зустрічає українців-галичан та чує розмовну українську мову: “Коли приходилось оповідать, Люба трохи затруднялась, та таки часом і не трохи, а просто мусила переходити на російську мову” [16, с. 125]. Відрізняються галичани й зовнішністю, і своїми манерами. Ось як О. Пчілка протиставляє галицьких і російських студентів: “<...> вигляд Бучинського був далеко елегантніший, ніж російських студентів: високий лискучий циліндр, білі стрімкі комірці, складне чепурне убрання, старанніше пригладжені волосся й уса, галантна манера – в усьому тому видно було європейця” [16, с. 125]. Наявність політичного елемента є тим ключовим чинником, що відрізняє творчий метод О. Пчілки від творчого методу Е. Вортона, чия творчість є здебільшого аполітичною. Навіть у романі “Епоха невинності”, основні події якого розгортаються в 1860-х, коли США довелося зіткнутися з Громадянською війною (1861–1865) та її наслідками, американська письменниця не вдається до аналізу політичних питань.

Наскрізною проблемою романів Е. Вортона часто є протистояння середовища та окремої людини, певним чином відмінної від решти свого соціального оточення (Лілі Барт, Еллен Оленська, Нона Менфорд). Елітарні кола у творах американської романістики мають всепоглинальний вплив на життя своїх членів. Персонажі, які не поділяють меркантильні цінності інших представників американської еліти, випадають за межі кіл аристократії і стикаються з негативними наслідками: Лілі Барт (“Дім радості”) гине, Еллен Оленська (“Епоха невинності”) залишає США, Нора Менфорд (“Напівсон”) відчужується від родини й вирішує вести усамітнене життя в замському маєтку тощо. О. Пчілка також вдається до аналізованої проблеми. Щоправда, ворожість соціального оточення до її персонажів часто має політичне забарвлення. У цьому контексті варто згадати оповідання “Півтора оселедця”. Заїжджий інспектор перевіряє рівень викладання в українській школі, висміюючи при цьому вимову учнів, вживані ними слова (“<...> з вимовою трудна рада; хоч треба старатись побороть се” [15, с. 174], “Як це ви їх учите? Він повинен одповідати “Часть света”, а не “Сторона така”. Що се за вільнодумство таке?” [15, с. 180]). “Заведуючий” школи, українській вчительці пані Олександрі ледве вдається уникнути звільнення за результатами перевірки: російська влада нетерпима до щонайменших проявів народної самототожності, хай навіть і проявленій несвідомо.

У контексті зміни суспільних тенденцій на межі XIX і XX ст. обидві письменниці звертаються до проблеми, що стала однією з центральних у тогочасній літературі, адже її тією чи іншою мірою торкалися Г. Джеймс (“Жіночий портрет”), Т. Драйзер (“Сестра Керрі”, “Дженні Герхардт”), Е. Золя (“Нана”), Г. де Мопассан (“Пампушка”), Т. Гарді (“Тесс із роду д’Ербервіллів”), І. Франко (“Для домашнього вогнища”, “Сойчине

крило”, “Перехресні стежки”). Ідеться про проблему безправного становища жінки під тиском застарілих умовностей і стереотипів. Хоча Е. Вортон складно назвати феміністкою, адже її ставлення до фемінізму як суспільно-політичного руху було скептичним, вона не менше, ніж будь-хто серед зазначених реалістів, вдається до проблеми безправності жінки в патріархальному суспільстві. Героїні романів Е. Вортон змушені заручитися підтримкою чоловіка для власного виживання в межах елітарних кіл, їхнє тіло перетворюється на товар, здатний привабити вигідну партію. Застаріле виховання персонажок (Лілі Барт, Мей Велланд, Нона Менфорд) унеможливило їхній пошук власного місця у світі, ускладнило адаптацію до умов нового, трансформованого нуворишами суспільства. Апелування до зазначеної проблеми червоною ниткою проходить крізь творчість української емансипантки О. Пчілки. Її героїні також змушені шукати чоловічої підтримки для того, щоб забезпечити собі належний соціальний статус (“Артишоки”, “Біла кицька”), розглядаючи власне тіло як капітал для приваблювання вигідної партії. Порівняння молодих панночок якнайшвидше знайти собі перспективного партнера часто зображується іронічно. Наприклад, стосовно заручин панни Оксани (оповідання “Півтора оселедця”) з прибулим інспектором зазначається: “А в нас женихів не густо. Ну, правда, кажуть, молодий трохи підстаркуватий як для неї, так де ж їх, тих молодих, набрать! Ну, от і йде за сього, чого ж перебирають? Чоловік служачий, жалування непогане бере, і пенсія буде. А в батька імені не таке вже велике, та й хлопців ще два єсть” [15, с. 184]. Висміює письменниця й псевдофемінізм окремих дівчат, для яких самостійність є не справді внутрішньою потребою, а прагненням показати свою інакшість порівняно з іншими конкурентками за увагу чоловіків: “Панна Оксана містилася в кімнаті на мезоніні. Воно то під осінню пору було вже й холоднувато на тому горищі, та молоді панночки часом люблять міститися трошки далі від мами й татка, – якось воно самостійніш” [15, с. 185]. Щоправда, показує О. Пчілка й інших персонажок (Люба з повісті “Товаришки”), для яких процес самопізнання виливається в успішну професійну реалізацію й національне самоусвідомлення. Персонажки ж романів Е. Вортон кар’єрних успіхів не досягають: опустившись по соціальній драбині вниз: Лілі Барт працює в майстерні капелюшків, виконуючи свою роботу погано, Еллен Оленська, хоч і має хорошу освіту, навіть після повернення до Європи веде світське життя, Нона Менфорд і зовсім не має жодних амбіцій.

“Приреченість” персонажок Е. Вортон на життя, для якого їх виховували змалку, пояснюється тим, що на сторінках романів американської авторки панує суворий детермінізм, хай і не механістичний. Сама письменниця мислила себе в контексті реалістично-натуралістичної літератури. У збірці есе “Як писати художню літературу” (“The Writing of Fiction”) Е. Вортон ґрунтовно аналізує твори так званих, французьких письменників-фотографів (Г. де Мопассан, Е. Золя, брати Гонкури), а також звертає окрему увагу на творчість О. де Бальзака і Стендаля, оскільки, на її погляд, саме ці автори першими почали дивитися на своїх персонажів як на “продукт матеріальних і соціальних умов” [37, с. 6]. Значний вплив на формування світогляду Е. Вортон мали праці еволюціоністів і позитивістів. В автобіографії “Погляд назад” вона називає Ч. Дарвіна одним із тих мислителів, “<...>хто пробудив [її] свідомість” [33], а також згадує, як знайомилася з творами інших еволюціоністів – А. Р. Воллеса, Дж. Гакслі,

Дж. Роменса, Е. Геккеля, Е. Вестермарка, Г. Спенсера. Про вплив еволюціонізму на інтелектуальне становлення Е. Вортона свідчить і той факт, що свою збірку оповідань від 1904 року авторка називає “Походження людини й інші історії” (“The Descent of Man and Other Stories”) на честь трактату Ч. Дарвіна 1871 року. Прихильне ставлення авторки до натуралістичної літератури передавалося її персонажам: герої роману “Епоха невинності” зачитуються творами письменників-натуралістів, зокрема братів Гонкурів, Г. Де Мопассана, Ж.-К. Гюїсманса, цікавляться еволюціоністською філософією Г. Спенсера.

Відповідно до положень натуралістів, викладених Е. Золя в праці “Експериментальний роман”, Е. Вортон докладно аналізує спадковість своїх персонажів, особливості їхнього виховання та взаємодії з навколишнім соціальним середовищем. Наприклад, уже в першій главі першої книги роману “Епоха невинності” письменниця наводить список ключових родів світського Нью-Йорка, докладно описуючи їхні характерні риси: “<...> молоде покоління Леффертсів <...> –<...> фанатичні скнари, а Рашворти мають просто фатальну схильність до безглузвих шлюбів. <...> В кожному другому поколінні олбанських Чіверсів обов’язково народжується психічно хворий нащадок, і саме тому кузини й кузени з Нью-Йорка уникають шлюбів з олбанськими родичами” [5, с.14]. Спадкові властивості персонажів доповнюються особливостями, привитими їм у процесі виховання. Роздумуючи над характером своєї нареченої, Мей Велланд, головний герой роману “Епоха невинності” Ньюланд Арчер робить наступний висновок: “<...> уся ця відвертість і невинність –не що інше, як штучностворений продукт. <...> Тому ця штучна чистота, так вправно виплекана матусями, тітоньками, бабусями і прабабусями <...> гнітила його” [5, с. 55]. Моральні ж засади персонажів, правила доброго тону, манера одягатися, норми поведінки регламентуються їхнім середовищем — світським товариством старого Нью-Йорка. Спроби героїв вирватися з-під дій соціального оточення мають негативні наслідки, адже середовище має значну перевагу над індивідом як більше коло суб’єктів. Смерть Лілі Барт, вигнання Еллен Оленської, усамітнення Нони Менфорд не відчутні в повсякденній рутині елітарних кіл, їхні світські розваги продовжуються, багатовікові погляди передаються новим поколінням.

Пчілка О., ймовірно, також була добре обізнаною з позиціями модних на той час еволюціоністських вчень, які привертали увагу тодішньої інтелігенції своєю революційністю та епатажністю, викликом загальноприйнятим уявленням про світобудову. Авторка нерідко згадує Ч. Дарвіна у своїх творах. Зображення Дарвіна висить над робочим столом медика пана Миколи з оповідання “Біла кицька”: “Славна фізіономія у Дарвіна! Страшно розумна! Так, це був феноменальний інтелект. Яка могутня сила і творчість думки! І які колосальні здобутки тієї праці zostалися для людськості” [16, с. 199]. Стилем письма Дарвіна вже без жодної авторської іронії захоплюється Люба з повісті “Товаришки”: “От вам Дарвін, нема над його! Ні туману, ні якої витворної думки, а через те й ніяких химерних фраз, просто запис фактів; але картина виходить така ясна” [16, с. 42]. Схоже до Е. Вортона, О. Пчілка аналізує спадковість персонажів, особливості їхнього виховання. Наприклад, комплекс меншовартості панночки Раїси з повісті “Товаришки”, її бундючність, нелюбов до української мови та культури пояснюються

саме спадковістю та вихованням, адже походила вона зі зросійщеного роду: “Раїса, бачите, була велика панночка. Себто не дуже й велика, але рід її бундючився, удавав з себе аристократів. Колись-то ще дід Раїси, старий Брагов, – чи, як мужики називали, старий Брага, – був справді дуже багатий. <...> Пані Брагова залилась у нашому місті сама з дітьми та з якимось невеличкими окрасками колишнього маєтку. Однак панська традиція і колишня пиха залились. Отже, хотілося б дати підрісній Раїсочке прілічне виховання” [16, с. 49–50]. Персонажам О. Пчілки доводиться долати вплив середовища, яке прагне їх русифікувати, стерти їхню національну ідентичність. Однак, на відміну від персонажів Е. Вортона, їм таки вдається відстояти власні переконання та, доклавши зусиль, успішно влаштувати своє життя (повість “Товаришки”). Поетика натуралізму у творах О. Пчілки не настільки насичена, як у романах Е. Вортона. Детермінізм у художньому світі літературних творів української авторки не настільки суворий.

Хоча творчість обох письменниць є прикладом реалістичної прози, зміни у світовому літературному процесі на зламі XIX і XX ст., які знаменували поступовий перехід від реалістичного до модерністського способу зображення дійсності, не могли не позначитися на еволюції естетичних свідомостей мисткинь. Значний вміст іронії у світосприйнятті Е. Вортона та О. Пчілки є тим елементом, який відрізняє прозу письменниць від суто позитивістського канону тогочасної реалістично-натуралістичної літератури (Т. Гарді, Ж.-К. Гюїсманс, Т. Драйзер, Ф. Норріс, С. Крейн), що значною мірою розвивалася під впливом теорії експериментального роману Е. Золя, і наближає їхнє письмо до модерністських способів зображення реальності, хоча й без модерністичної метафізики. За Е. Золя, письменник є не стільки самостійним у своєму мистецтві художником-творцем, скільки безстороннім спостерігачем та експериментатором: як спостерігач, він “показує факти такими, якими їх бачить, <...> знаходить ґрунт, на якому розгортатимуться події та діятимуть його персонажі” [39], а як експериментатор – “призводить дійових осіб до руху в межах того чи іншого твору, показуючи, що послідовність подій саме така, як того вимагає логіка досліджуваних явищ” [39]. Публіцистичність, документалізм, нарисовий характер творів реалістично-натуралістичного спрямування з властивими їм поглядами на людське життя як на “функціонування людської машини” [39], якій притаманні обґрунтовані механізми мислення, пристрастей, звичок та інстинктів, складно співвіднести з авторською іронією як елементом комічного. На важливу роль іронії в художньому світі модерністського твору як примітну ознаку, що відрізняє модерністське світосприйняття від реалістичної традиції кінця XIX ст., вказала, зокрема, авторка першого в українському літературознавстві ґрунтовного дослідження творчості письменника-модерніста Дж. Джойса Д. Віконська. Літературознавиця відзначає здатність прозаїка поєднувати на сторінках роману “Улісс” “їдку іронію” та “смертельний одчай” [4, с. 70], аргументовано вбачаючи в цьому одну з характерних ознак новаторського творчого методу та ідіостилю письменника.

Варто зазначити, що ставлення Е. Вортона до модерністського руху було здебільшого скептичним. Фрейдизм, кубізм, психоаналіз, модерністська богемність “Епохи джазу” іронічно висміюються на сторінках роману “Напівсон”. Письменниці не імпонували естетичні шукання Дж. Джойса, групи “Блумзбері” чи інших письменників-модерністів. Прагнення ж представників потоку свідомості відтворити “найменші порухи думки”

[37, с. 12] в людському мозку, на погляд Е. Вортон, не несли в собі нічого нового чи революційного, адже схожі прийоми завжди застосовувалися великими письменниками, хоча й не становили для них самоціль. Без чіткого окреслення “задуму” [37, с. 12] літературного твору такі прийоми, на думку авторки, не мали жодного сенсу, адже зводилися до “автоматичного” [37, с. 12] фіксування будь-яких вражень героїв. Е. Вортон схвально відгукувалася про творчість М. Пруста, щоправда, вбачаючи в ньому не “новатора”, а “реставратора”, “якому вдалося вийти на новий щабель розвитку мистецтва, не відмовляючись при цьому від попереднього мистецького досвіду” [37, с. 154]. Проте новаторські ідеї, які витали серед європейських та американських інтелектуалів на початку ХХ ст., все ж не могли не позначитися на художньому світобаченні письменниці. У прозі Е. Вортон відчутний вплив французького філософа-інтуїтивіста, натхненника літератури потоку свідомості А. Бергсона.

Вортон Е. та А. Бергсон були знайомими особисто. Письменниця описує зустрічі з філософом в автобіографії. Одна з його праць також побіжно згадана в оповіданні “Xingu” серед настільних книг у вітальні іронічно зображеної провінційної псевдоінтелектуалки. Вагомим філософським відкриттям А. Бергсона, яке займає центральне місце в його філософській теорії, є поняття тривання, що, на думку мислителя, становить зміст слова “існування”. За А. Бергсоном, тривання є не лише властивістю людського існування, а обумовлює існування цілого Всесвіту: “Всесвіт триває. <...> Системи, що виокремлює наука, тривають лише завдяки нерозривному зв’язку з рештою Всесвіту” [25]. Трактування існування як переходу від стану до стану зумовлює відсутність у філософії А. Бергсона традиційного поділу часу на минуле, теперішнє й майбутнє: “Тривання – це безперервний розвиток минулого, яке вбирає в себе майбутнє й набухає в процесі руху вперед” [25], – зазначає філософ.

Специфікою темпоральної структури романів Е. Вортон є те, що в окремих епізодах письменниця свідомо стирає межу між трьома темпоральними модусами – минулим, теперішнім та майбутнім – для підсилення емоційної напруги. При цьому романістка нерідко використовує оніризм для вирішення композиційних завдань і розкриття внутрішніх переживань персонажів. Наприклад, у другій частині роману “Дім радості” головна героїня Лілі Барт, втративши високе соціальне становище, починає приймати хлорал, щоб позбутися безсоння й нервового виснаження. Використовуючи акселерацію, авторка опускає значні часові проміжки при викладі подій. У такий спосіб підкреслюється монотонність нового життя героїні: “Їй було нічого робити до кінця дня, як, в принципі, і до кінця всіх прийдешніх днів” [36, с. 260]. Унаслідок емоційного виснаження Лілі Барт більше не може адекватно сприймати час, адже перебуває “на межі марення” [36, с. 228], і всі дні для неї однаково “беззмістовні” [36, с. 260]. “Все минуле життя розігрувалося перед нею у сотнях точок її свідомості одночасно” [36, с. 282], – так Е. Вортон описує стан героїні після прийняття занадто великої дози хлоралу: межа між минулим і теперішнім для неї стирається, її існування нагадує перехід від стану до стану, що відповідає ідеям А. Бергсона про людське життя як тривання.

Автобіографія О. Пчілки не містить настільки розлогих роздумів про тогочасні філософські теорії чи особливості розвитку світового письменства, а радше фокусується

на процесі національного самоусвідомлення як самої авторки, так і інших представників українського дворянства й інтелігенції. На відміну від американської колеги, О. Пчілка жила в умовах тотальної колонізації, а тому питання збереження власної тожсамості означало фізичне виживання українського народу та збереження його культурного спадку. Українським інтелектуалам під російським гнітом першочергово йшлося про плекання “Свого”, а не аналіз “Чужого”, тож на основі мемуарів О. Пчілки складно зробити висновок про її ставлення до фрейдизму, “Улісса” Дж. Джойса чи, скажімо, філософії А. Бергсона. Проте окремі елементи модерністського письма, що саме набирали поширення на Заході на зламі століть, все ж проникають у її прозу. Схоже до Е. Вортон, О. Пчілка також іноді стирає межу між темпоральними площинами для надання твору емоційної напруги та використовує оніризм для вирішення композиційних завдань і розкриття внутрішніх переживань персонажів. Показовим у цьому контексті є оповідання “Недокурок”. Опинившись без опіки дружини, яка поїхала з сином на відпочинок, Олекса Хорунженко “<...> по своїй слабкій, плохій природній вдачі <...>” [15, с. 243] попадає під вплив розлучниці Сари. Авторка особливо наголошує на тому, що під час однієї з перших зустрічей тет-а-тет персонажі сп’яніли від вина: “Пили вино. Вино було добре, тільки від його наче вернулась голова <...> Олекса був немов у чаду, немов під дією якоюсь очманою, ніби неприємний” [15, с. 236–237]. З цього моменту душа персонажа перетворюється на поле протистояння реального сприйняття дійсності й марення, свідомого й несвідомого: “В хвилини просвітлення з’являлася в його одна думка: “Що сталося?! <...> як се могло статися?!” Сталось! І не було змоги навіть спам’ятатися” [15, с. 237]. Постать Сари набуває в очах Олекси демонічного забарвлення. При цьому герой пригадує її зовнішність не цілісно, а фрагментарно, наче марячи. Окреме місце в спогадах Олекси про коханку займають її кучері: “Така шевелюра завжди буває в оперного “Демона” на сцені” – чогось пригадалося Хорунженкові” [15, с. 234]. Як і у випадку з Лілі Барт, Олекса перебуває у стані постійного стресу. Його свідомо воля ніби паралізована: “Це була одна хвилинка божевілля... Гіпноз, що одібрав у мене розум і все <...> Це – нещастя <...> параліч волі” [15, с. 258]. Дні героя протікають монотонно, відчуття часу втрачається. Він наче не помічає, як Сара займає місце законної господині вдома, переоблаштовує будинок, розвішує нові картини, звільняє стару служницю. Навіть повернення дружини застає Олексу зненацька. Його життя більше не ділиться на минуле, теперішнє та майбутнє, а перетворюється на безперервне модерністське тривання, що нагадує “драговину”: “А драговина тягне, не пускає, та все міцніше засмоктує. І що ж лишається? Мимоволі пускатись на дно” [15, с. 241].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, зіставивши автобіографічний контекст, особливості тематики й проблематики, специфіку поетики в художньому світі прозових творів Е. Вортон та О. Пчілки як чільних представниць американської та української літератур відповідно, можна зробити висновок, що кожна національна література є унікальним компонентом глобального літературного процесу. Попри те, що американка Е. Вортон та українка О. Пчілка не були знайомими особисто й належали до різних національних культур, у їхніх творах простежуються типологічні збіги. Вони жили в одну історичну епоху на зламі XIX і XX ст., походили

з родової аристократії, у їхніх автобіографіях простежуються біографічні паралелі, а у формуванні художнього бачення – вплив тих самих філософських та естетичних ідей. Обидві письменниці захоплювалися теорією еволюціонізму. Їхнім творам притаманні натуралістичні тенденції, зокрема, детерміністичне мотивування поведінки персонажів особливостями спадковості, виховання та соціального середовища. Щоправда, натуралістична поетика в романах Е. Вортон є насиченішою, а детермінізм – суворішим. Наскрізними темами художніх творів письменниць-аристократок є занепад родової знаті та інтернаціональна тема. Аналізуються типові для тогочасних реалістів-натуралістів проблеми протистояння індивіда та середовища, безправного становища жінки в патріархальному суспільстві.

До головно реалістично-натуралістичного способу зображення дійсності додаються окремі елементи модерністського письма: радше не притаманна реалістам-натуралістам іронія, розмиття меж між часовими площинами, використання оніризму для досягнення цього ефекту, боротьба між свідомим та несвідомим у душах персонажів. Зміни у світовому літературному процесі на межі XIX і XX ст., що знаменували поступовий перехід від реалістичного до модерністського письма, не могли не позначитись і на естетичних свідомостях американки Е. Вортон та українки О. Пчілки, – це вкотре доводить, що жодна національна література не існує ізольовано.

Водночас попри глобальний характер світового літературного процесу, його універсальність жодним чином не є безнаціональною, а навпаки виражається крізь національні образи. У художніх світах Е. Вортон та О. Пчілки зберігаються національні відмінності. Прикметною ознакою творчого методу О. Пчілки є своєрідна політизованість, тоді коли в художньому світі аналізованих творів Е. Вортон політичний компонент відсутній. Для О. Пчілки як представниці дворянства колонізованого народу важливо проілюструвати різницю між “Своїм” і “Чужим”: “Чуже” з боку російських колонізаторів несе загрозову інакшість, трансгенераційні конфлікти та повсякденні травми в житті українців, а “Чуже” з боку австрійського уряду є сприятливішим для розвитку українства. “Чуже” у романах Е. Вортон уособлює європейську культуру й ідеалізується, вважається зразком для розвитку американської культури. Для О. Пчілки як представниці дворянства поневоленого народу ключовим є осмислення “Свого” з метою запобігання стирання власної культури. Її автобіографія не містить розлогих роздумів про розвиток світової філософії чи літератури, а радше свідчить про пошук своєї національної ідентичності. Мемуарний та художній доробок американської письменниці містить численні роздуми про світовий літературний процес, нові філософські теорії, естетичні течії, адже на відміну від української мисткині, Е. Вортон як представниця впливового американського роду в час, коли США саме здобували першість на світовій політичній арені, вже немає потреби зосереджуватися на питаннях власної національної тожсамості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білецький О. Українська література серед інших літератур світу. Збір. праць : у 5 т. Т. 2. Київ : Наукова думка, 1965. С. 5–49.
2. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство : підручник. К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. 430 с.
3. Вервес Г. Д. Т. Г. Шевченко і Польща. Київ : Дніпро, 1964. 190 с.
4. Віконська Д. Джеймс Джойс : Тайна його мистецького обличчя. Жінка в чорному : Етюди, поезії в прозі, нариси, діалоги / Упоряд., літ. редакція, передм. і прим. В. Габора. Львів : ЛА “Піраміда”, 2013. 76 с.+108 с.
5. Вортон Е. Епоха невинності. Харків : Фабула, 2016. 400с.
6. Вортон Е. Пора невинності. Київ : Знання, 2019. 414с.
7. Вортон Е. Римська лихоманка. *Всесвіт: журнал іноземної літератури*. 2015. № 7–8. С. 200–209.
8. Вортон Е. Син свого батька. *Всесвіт:журнал іноземної літератури*. 2020. №1–2. С.109–119.
9. Голод Р. Натуралізм. *Диво*. 2012. № 4. С. 50–56.
10. Гундорова Т. Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на сході Європи. *Постколоніалізм. Генерації. Культура*. 2014. С. 25–45.
11. Денисюк І. Проза малих форм Олени Пчілки. *Літературознавчі та фольклористичні праці*. Т. 1. Кн. 2. Львів, 2005. 356 с.
12. Косило Н. В. Типологія англійського та українського натуралізму кінця ХІХ – початку ХХ ст. : проблематика, поетика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05. Тернопіль, 2010. 22 с.
13. Наливайко Д. Літературознавча імагологія : предмет і стратегії. *Теорія літератури й компаративістика*. 2006. С. 91–103.
14. Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка : Запорізька Січ у західноєвропейських літературних пам’ятках. Київ : Дніпро, 1992. 495 с.
15. Пчілка О. Вибране : художня проза, автобіографія (упоряд і передм. А. Бідонько). Київ : ВГ “Ще одну сторінку”, 2024. 416 с.
16. Пчілка О. Товаришки. Новели (передм. В. Агєєвої). Київ : Віхола, 2024. 248 с.
17. Семенко С., Решта В. Тематичні обрії письменницької публіцистики Олени Пчілки. *Філологічні науки*. 2018. № 28. С. 37–41.
18. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1981. Т 31. 594 с.
19. Шалені авторки. Мала проза українських письменниць / упоряд. і передм. Віри Агєєвої. Київ : Віхола, 2023. 456 с.
20. Яловега Р. В. Олена Пчілка – майстер різдвяного оповідання. *Формування компетентностей обдарованої особистості в системі позашкільної та вищої освіти*. 2023. № 1. С. 458–464.
21. Яцків Н. Я. Творчість братів Гонкурів у рецепції Івана Франка. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2014. Вип. 40–41. С. 182–186.
22. Яцків Н. Детермінізм образу повії у творчості братів Гонкурів та Панаса Мирного. *Султанівські читання*. 2017. Вип. VI. С. 25–34.
23. Beer J. Kate Chopin, Edith Wharton and Charlotte Perkins Gilman : Studies in Short Fiction. Palgrave Macmillan UK, 1997. 223 p.
24. Bell M. Edith Wharton and Henry James : the Literary Relation. *PMLA*. 1959. Vol. 74, № 5. P. 619–637.
25. Bergson H. Creative Evolution. URL: <https://www.gutenberg.org/files/26163/26163-h/26163-h.htm>.

26. Campbell D. “Where are the ladies?” Wharton, Glasgow, and American Women Naturalists. *Studies in American Naturalism*. 2006. No 1&2. Vol. 1. P. 152–168.
27. Fleissner J. L. The Biological Clock : Edith Wharton, Naturalism, and the Temporality of Womanhood. *American Literature*. 2006. № 3. P. 519–548.
28. Lee H. Edith Wharton. London : Pimlico, 2013. 853 p.
29. Nevius B. Edith Wharton: A Study of Her Fiction. Berkeley: U of California P, 1953. 271 p.
30. Rubin L. Aspects of Naturalism in Four Novels by Edith Wharton. *Twentieth Century Literature*. 1957. Vol. 2, No. 4. P. 182–192.
31. Taine H. A. History of English Literature.
URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/61308/pg61308-images.html>.
32. Walker N. Women Writers and Literary Naturalism: The Case for Ellen Glasgow. *American Literary Realism 1870—1910*. 1985. Vol.18. No.1/2. P. 133–146.
33. Wharton E. A. Backward Glance. URL : https://ebooks.adelaide.edu.au/w/ wharton/edith/backward_glance/contents.html.
34. Wharton E. The Custom of the Country. URL : <http://www.gutenberg.org/cache/epub/11052/pg11052-images.html>.
35. Wharton E. The Descend of Man and Other Stories. URL : <http://www.gutenberg.org/ebooks/4519>.
36. Wharton E. The House of Mirth (with Introduction by Janet Beer). Ware : Wordsworth Editions Limited, 2002. 294 p.
37. Wharton E. The Writing of Fiction. New York, London : Charles Scribner’s Sons. 1925. 178 p.
38. Wharton E. Twilight Sleep. London : Virago Press Limited, 2014. 373p.
39. Zola E. The Experimental Novel. URL: <https://unhistoricacts.net/wp-content/uploads/2015/01/zola-experimental-novel.pdf>.

REFERENC

1. Biletskyi O. Ukrainska literatura sered inshykh literatur svitu. Zibr. prats : u 5 t. T. 2. [Ukrainian Literature Among Other World Literatures : Collection of Works in 5 Volumes. Vol. 2]. Kyiv : Naukova dumka, 1965. S. 5–49.
2. Budnyi V., Ilnytskyi M. Porivnialne literaturoznavstvo : pidruchnyk [Comparative Literary Studies : Textbook]. Kyiv : Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2008. 430 s.
3. Verves H. D. T. H. Shevchenko i Polshcha [Shevchenko and Poland]. Kyiv : Dnipro, 1964. 190 s.
4. Vikonska D. Dzheims Dzhois: Taina yoho mystetskoho oblychchia. Zhinka v chornomu [James Joyce : The Mystery of His Artistic Face. The Woman in Black] : Etiudy, poezii v prozi, narysy, dialohy / Uporiad., lit. redaktsiia, peredm. i prym. V. Gabora. Lviv : LA “Piramida”, 2013. 76 s.+108 s.
5. E. Epokha nevyynnosti [The Age of Innocence]. Kharkiv : Fabula, 2016. 400 s.
6. Vorton E. Pora nevyynnosti [The Age of Innocence]. Kyiv : Znannia, 2019. 414 s.
7. Vorton E. Rymska lykhomanka [Roman Fever]. Vseshvit : zhurnal inozemnoi literatury. 2015. № 7–8. S. 200–209.
8. Vorton E. Syn svoho batka [His Father’s Son]. Vseshvit : zhurnal inozemnoi literatury. 2020. № 1–2. S. 109–119.
9. Holod R. Naturalizm [Naturalism]. Dyvo. 2012. № 4. S. 50–56.
10. Hundorova T. Postkolonialnyi roman heneratsiinoi travmy ta postkolonialne chytannia na skhodi Yevropy [The Postcolonial Novel of Generation Trauma and Postcolonial Reading in the East of Europe]. *Postkolonializm. Heneratsii. Kultura*. 2014. S. 25–45.
11. Denysiuk I. Proza malykh form Oleny Pchilky [Olena Pchilka’s Short Prose]. *Literaturoznavchi ta folklorystychni pratsi*. T. 1. Kn. 2. Lviv, 2005. 356 s.

12. Kosylo N. V. Typolohiia anhliiskoho ta ukrainskoho naturalizmu kintsia XIX – pochatku XX st. : problematyka, poetyka [Typology of English and Ukrainian Naturalism of the End of the 19th – Beginning of the 20th Centuries: Problems, Poetics] : avtoref. dys. ... kand. filoloh. nauk : 10.01.05. Ternopil, 2010. 22 s.
13. Nalyvaiko D. Literaturoznavcha imaholohiia : predmet i stratehii [Literary Imagology: Its Subject and Strategies]. *Teoriia literatury y komparatyvistyka*. 2006. S. 91—103.
14. Nalyvaiko D. S. Kozatska khrystyianska respublika : Zaporizka Sich u zakhidnoevropeiskyykh literaturnykh pamiatkakh [Kozak Christian Republic: Zaporizka Sich in Western European Literary Works]. Kyiv : Dnipro, 1992. 495 s.
15. Pchilka O. Vybrane : khudozhnia proza, avtobiohrafiia (uporiad i peredm. A. Bidonko) [Selected Works : Fiction, Autobiography (Introduction by A. Bidonko)]. Kyiv : VH “Shche odnu storinku”, 2024. 416 s.
16. Pchilka O. Tovaryshky. Novely (peredm. V. Aheievoi) [Companions. Novellas (Introduction by V. Aheieva)]. Kyiv : Vikhola, 2024. 248 s.
17. Semenکو S., Reshta V. Tematychni obrii pysmennytskoi publitsystyky Oleny Pchilky [The Thematic Horizons of Publicist Writing of Olena Pchilka]. *Filolohichni nauky*. 2018. № 28. S. 37–41.
18. Franko I. Zibrannia tvoriv : u 50 t. [The Collected Works in 50 Volumes] Kyiv : Naukova dumka, 1981. T 31. 594 s.
19. Shaleni avtorky. Mala proza ukrainskykh pysmennyts / uporiad. i peredm. Viry Aheievoi [The Crazy Women Authors : Short Prose of Ukrainian Female Writers (Introduction by V. Aheieva)]. Kyiv : Vikhola, 2023. 456 s.
20. Yaloveha R. V. Olena Pchilka – maister rizdvianoho opovidannia [Olena Pchilka as a Christmas Story Master]. *Formuvannia kompetentnostei obdarovanoi osobystosti v systemi pozashkilnoi ta vyshchoi osvity*. 2023. № 1. S. 458–464.
21. Yatskiv N. Ia. Tvorchist brativ Gonkuriv u retseptsii Ivana Franka [The Goncourt Brothers’ Literary Work in Ivan Franko’s Reception]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filolohiia*. 2014 Vyp. 40–41. S. 182–186.
22. Yatskiv N. Determinizm obrazu povii u tvorchosti brativ Gonkuriv ta Panasa Myrnoho [Determinism of the Image of Prostitute in the Works by the Goncourt Brothers and Panas Myrnyi]. *Sultanivski chytannia*. 2017. Vyp. VI. C. 25–34.
23. Beer J. Kate Chopin, Edith Wharton and Charlotte Perkins Gilman : Studies in Short Fiction. Palgrave Macmillan UK, 1997. 223 p.
24. Bell M. Edith Wharton and Henry James : the Literary Relation. *PMLA*. 1959. Vol. 74, № 5. P. 619–637.
25. Bergson H. Creative Evolution. URL: <https://www.gutenberg.org/files/26163/26163-h/26163-h.htm>.
26. Campbell D. “Where are the ladies?” Wharton, Glasgow, and American Women Naturalists. *Studies in American Naturalism*. 2006. No 1&2. Vol. 1. P. 152–168.
27. Fleissner J. L. The Biological Clock : Edith Wharton, Naturalism, and the Temporality of Womanhood. *American Literature*. 2006. № 3. P. 519–548.
28. Lee H. Edith Wharton. London : Pimlico, 2013. 853p.
29. Nevius B. Edith Wharton: A Study of Her Fiction. Berkeley: U of California P, 1953. 271 p.
30. Rubin L. Aspects of Naturalism in Four Novels by Edith Wharton. *Twentieth Century Literature*. 1957. Vol. 2, No. 4. P. 182–192.
31. Taine H. A. History of English Literature. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/61308/pg61308-images.html>.
32. Walker N. Women Writers and Literary Naturalism: The Case for Ellen Glasgow. *American Literary Realism 1870—1910*. 1985. Vol. 18. No. 1/2. P. 133–146.

33. Wharton E. A. Backward Glance. URL : https://ebooks.adelaide.edu.au/w/ wharton/edith/backward_glance/contents.html.
34. Wharton E. The Custom of the Country.
URL: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/11052/pg11052-images.html>.
35. Wharton E. The Descend of Man and Other Stories.
URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/4519>.
36. Wharton E. The House of Mirth (with Introduction by Janet Beer). Ware : Wordsworth Editions Limited, 2002. 294 p.
37. Wharton E. The Writing of Fiction. NewYork, London : Charles Scribner's Sons. 1925. 178 p.
38. Wharton E. Twilight Sleep. London :Virago Press Limited, 2014. 373 p.
39. Zola E. The Experimental Novel. URL: <https://unhistoricacts.net/wp-content/uploads/2015/01/zola-experimental-novel.pdf>.

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2025

Прийнята до друку 28.04.2025

THE TYPOLOGICAL PARALLELS AND NATIONAL DIFFERENCES OF AUTOBIOGRAPHICAL CONTEXT, SOCIAL PROBLEMS, AND POETICS PECULIARITIES IN EDITH WHARTON'S AND OLENA PCHILKA'S PROSE

Khrystyna Bilynska

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000
khrystyna.bilynska@lnu.edu.ua*

The article examines the typological similarities and differences between Edith Wharton's (1862–1937) and Olena Pchilka's (1849–1930) prose regarding autobiographical context, social problems, and poetics peculiarities. The cultural-historical, comparative-historical, comparative-typological, and biographical methods of literary investigation have been applied. The tendencies of modern comparative literary studies have been outlined.

Comparing the artistic world peculiarities of these two outstanding writers, who represent American and Ukrainian national types of literature, the changes in the world literature process in the late 19th century and early 20th century have been traced. They both have been proven to turn to the theme of ancient aristocracy decline and the so-called international theme. Exploring the international theme in her novels, E. Wharton compares American and European values and traditions, whereas O. Pchilka depicts the way Ukrainians are treated under Russian and Austrian rule. E. Wharton's prose has been found to be non-political, while O. Pchilka tends to pay much attention to political issues, such as the oppression of Ukrainians based on their ethnical background and the prohibition of the Ukrainian language. The problems of the powerless status of women under the pressure of outdated conventions and stereotypes, as well as the contradiction between individuals and their social environment are common within the artistic universes of these authors.

However, O. Pchilka's female characters have proven to be capable of more independence and determination to achieve their goals.

Naturalist poetics has been traced within the prose of both writers. They analyze the peculiarities of heredity, upbringing, and social interaction of their characters. However, E. Wharton's naturalism seems much more intense. Strict determinism prevails in her artistic world. Although E. Wharton's and O. Pchilka's literary works mostly correspond with realistic literary tradition, some influences of modernist tendencies cannot be overlooked. Both authors use irony to ridicule the surrounding reality and turn to depicting the world through changed forms of human consciousness (hallucinations, dreams, etc.), which is more typical of the modernism movement.

As a result, we may see that despite some vivid national peculiarities, different kinds of literature have some universal elements in common, as all national literary activities are included in the global world literary process and do not exist separately.

Key words: comparative literary studies, typical similarities, theme, problem, realism, naturalism, modernism.